

TAMNA STRANA MARSА. HRVATSKA AUTOBIOGRAFIЈА I PRVI SVЈETSKI RAT

Filip Hameršak. Naklada Ljevak, Zagreb 2013, 724 stranice.

Knjiga *Tamna strana Marsa*, s podnaslovom *Hrvatska autobiografija i Prvi svjetski rat*, autora Filipa Hameršaka, višega asistenta na Katedri za povijest hrvatskog prava i države Pravnoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, obaseže 675 stranica autorskoga teksta, autorov predgovor, bibliografsku jedinicu *Izvori i literatura*, potom *Bilješku o ilustracijama*, 40 ilustracija, uključujući fotografije i karte, te imensko kazalo i bilješku o piscu. Uključivo sa zaključkom, sastoji se od deset poglavlja, od kojih se svako sastoji od nekoliko potpoglavlja, među kojima ih je nekoliko podijeljeno na još kraće tematske jedinice. Zbog preglednosti i razmjerno golema kvantitativnoga pa i tematskoga opsega sadržaja, uputno je pobrojiti poglavlja, osim Zaključka, redom kako ih je autor složio: *Uvod – zašto, kako, na čemu?; Zbilja, istina i povijest; Zbilja, istina i književnost; Autobiografija između povijesti i književnosti; Vojna povijest i povijest odozdo; Prvi svjetski rat u historiografiji; Opće značajke hrvatskoga autobiografskoga korpusa; Politika, ideologija, svjetonazor; Subjekt, putovanje, poetika*. Autoreferencijalnost uvodnoga te zaključnoga poglavlja nalaže da ih se razmotri nakon uvida u sadržajno najrelevantniji dio, onaj o autobiografiji te o Prvom svjetskom ratu i vojnoj povijesti. Autorova očitovana nakana da uputi na isprepletenost tih dvaju područja razvidna je i u strukturi knjige: na načelna razmatranja o autobiografiji, koja uključuju kratku povijest proučavanja žanra te raspravu o naravi fikcionalnosti autobiografskoga rukopisa, nadovezuje se poticajan uvid u opće značajke hrvatskih autobiografija, pod čim autor podrazumijeva napose žanrovsko-tematski presjek i kronološko-kontekstualni pregled. Između tih dvaju poglavlja pozornost se posvećuje vojnopovijesnoj tematici i pregledu historiografske obradbe tematski raznolikoga korpusa, kontekstom vezanoga za Prvi svjetski rat. Ulogu uvodnih poglavlja imaju rasprave o zbilji, istini i povijesti, odnosno književnosti, dok ulogu zaključnih razmatranja, ponovo podijeljenih između povijesti i književnosti, imaju poglavlje o politici, ideologiji i svjetonazoru, kategorije koje autor nedvosmisleno pripisuje povijesnoj tematici, te poglavlje o subjektu, putovanju i poetici, ključnim riječima kojima se tu mači autobiografski žanr.

S obzirom da nas ovdje ponajprije zanima kako se autor postavio prema autobiografiji kao književnom žanru te kako je riješio mnogobrojne prijepore koji uporno prate autobiografiju s aspekta književne teorije (pa nedovoljno operativnim postaje i sam pojam autobiografskoga *teksta*, umjesto kojega se govori o autobiografskom činu ili aktivnosti), razmotrit će se četiri poglavlja koja se izravno tiču književnoga pola rasprave (autor naznačuje da pod riječju književnost misli na književno-umjetnička djela, znanost o književnosti i književnokritičke tekstove, tim redom; iako naglašava svijest o mogućim, čak izvjesnim osporavanjima takva pojednostavljena tipološkoga odabira, prilagodba ili preinaka tih kategorija ostala je na razini mogućnosti). Jasno je da su u takvu odabiru samo književno-umjetnička djela mogla biti predmetom analize, s obzirom na tematski kontekst (autor ne propušta ipak definirati druge dvije kategorije »književnosti«, doduše citatno, s tim da se, određujući znanost o književnosti, odlučuje za definiciju iz domene sociološkoga pristupa književnosti i književnoj znanosti, što mnogo govori o epistemološkim pretpostavkama koje podrazumijeva u svojem pristupu i u koje bi u konačnici i njegov prinos mogao biti uvršten; književnu pak kritiku tretira kao »objašnjenje« u rasponu od osobnih impresija do prosudbe prema sustavnijim estetičkim ili etičkim mjerilima; kako vidimo, kad kritika nije glavna istraživačka tema, ona sama prolazi »impresionistički«).

Autorova tipologija književnosti zaslužila bi poseban osvrt, no vrijedi istaknuti da napominje (dojam je rasterećeno, bez dvojbi) da se znanost o književnosti dijeli na povijest književnosti i teoriju književnosti, a onda kad se proučavanje književnosti okreće ispitivanju vlastitih postavki riječ je o metodologiji proučavanja književnosti ili književnoj teoriji (na homonimiju ili možebitnu sinonimiju pojmova teorija književnosti i književna teorija ne osvrće se, iako je jasno da ih, metodološki, razlikuje). Činjenica da su načelni komentari o naravi i tipologiji znanstvenoga proučavanja književnosti uvršteni kao nužne »prethodne napomene« u raspravu o odnosu književnosti i zbilje sugerira podvojenost autobiografskoga žanra između tih dviju domena, u toliko mjeri da nedvojbena pripadnost jednoj dovodi u pitanje vjerodostojnost unutar druge. Prije daljnje rasprave, vrijedi podcrtati: suvremen pristup autobiografiji obilježen je odnosom pripovjedača, lika i autora; iz povijesnopoetičke perspektive, svaki književni tekst u kojemu se pripovijeda iz prvoga lica može se držati autobiografskim, neovisno o osobi koja je zabilježena kao empirijski autor. Takav, izvorno strukturalistički stav (zapravo naratološki, jer ga zanima gledište iz kojega se govori) prema autobiografskom diskursu ne bi posve odgovarao odabiru i čitanju korpusa koji je u knjizi zastupljen jer nejedinstvenost formalnih obilježja autobiografskoga diskursa ukida primat dnevničke i memoarske proze kojom se autor bavi (ratna proza i inače je tipski autobiografski oblik, s jasnom intencijom svjedočenja, dokumentiranja i ispovijedanja sudionika; o situiranju tzv. malih priča u velike povijesne priče još će biti govora jer to je, čini se, smisao interdisciplinarnosti za kojom je autor posegnuo, dok su u drugom planu ostali teorijski prijepori žanra i uspostavljanje kronološkoga slijeda hrvatskoga ratnoga autobiografskoga korpusa). U složen od-

nos književnosti, istine i zbilje autor nas uvodi s pomoću kategorija metajezika i hijerarhije u znanosti te dijalektičkih parova »književnost i zdrav razum«, »književnost i svijet« i »književnost i autor«. U najkraćem, povijesni pisac, po svojem habitusu, služi se »zdravorazumskim« opisnim pripovijedanjem, srodnim tzv. prirodnom jeziku (s obzirom na to da autor višekratno raspravlja o metajeziku, kako u historiografskom diskursu o općoj povijesti, tako i u referencijama slabo zasićenom književnoznanstvenom diskursu, vrijedno je osvrnuti se i na njegov metajezik, barem usputno: ako se uzme za primjer da pretpostavljenim nultim jezičnim stupnjem drži zamišljeni »prirodni jezik«, a kao primjer može poslužiti i spomenuti niz definicija književnosti i književne znanosti, autor je u izravno autoreferencijalan i monocentričan s obzirom na tip autorske refleksije da nedvojbeno, barem metajezično, pripada književnoznanstvenom, a ne povjesničarskom diskursu). Iz vrlo obaviještenoga uvida u narav referencije u književnosti (o čem je zapravo ovdje riječ kad se kaže »književnost i svijet«) treba istaknuti sljedeće: podastire se pregled teorijskoga mišljenja koje je u različitim književnoteorijskim pravcima i školama nastojalo priskrbiti književnosti samostalnost u odnosu na zbiljski referent, dati prednost »semiozi nad mimezom«. Autor, očekivano, osporava postupak »nijekanja zbilje« i gubitak veze između književnosti i njezina predmeta u vanjskom svijetu.

Kako je poznato, od F. de Saussurea naovamo, što autor i spominje ne dovođeći u pitanje, književnost je lišena referenta izvan jezika; s osporavanjem takva »redukcionističkoga« stajališta (pri čem se spominju i »doktrinarni« pristupi književnosti, izrijeком ruski formalizam i Nova kritika) stremi, čini se, obnovi aristotelovske mimeze (u čijem tumačenju književnost ponovo postaje sredstvo opisivanja zbilje), nasuprot koje stoji barthesovska »struktura« kao pravi predmet proučavanja književnosti (u takvu pak konceptu, kako je poznato, ono što se drži tzv. prirodnim oponašanjem nije drugo do literarna, dakle umjetna konvencija, iz čega slijedi da je promašeno uvjerenje da književnost može prenijeti istinska iskustva pojedinaca, jer ne može, budući da jezik ne oponaša zbilju; riječju, upravo ono što se drži »autentičnim« opisom obično je tipska literarna figura). S obzirom na visoku razinu referentnosti koju je pripisao probranom autobiografskom korpusu, jasno je zašto autoru ne odgovara teorija u kojoj »književnost govori samo o književnosti«. Dvojnosti između poimanja književnosti kao stvaralaštva koje je beziznimno autotematično i književnosti koja je »prozor u svijet«, pridonosi praktična poteškoća s kojom se autor, čini se, susreo: ako, želeći reći nešto istinito o prošlosti, posegnemo za književnim tekstovima (koje višekratno naziva »izvorima«, pa je jasno za što su mu poslužili), tvrdi autor, suočit ćemo se s tim da je spoznaja manjkava, pa i onemogućena, ako usto ne konzultiramo i zbiljski, izvanknjiževni kontekst. Dakako, u pravu je kad zaključuje da nitko neće dovesti u pitanje da povijesno zbivanje, posebno tako prevratno kao svjetski rat, prethodi književnom tekstu kojemu je ono tema; ipak, valja dodati da povijesnost teme ne osigurava povijesti povlašten status u čitanju djela. Primjerice, ako je riječ o Krležinim ratnim prozama, koje se u hrvatskoj povijesti književnosti drži tipskim

djelima nerealistične, ekspresionističke proze, književni proučavatelj ne bi se odveć zanimao, što i površan uvid u književnokritičku literaturu potvrđuje, »tijekom, sudionicima i žrtvama« (općim mjestima svakoga ratnoga zbivanja, kako ih je autor izdvojio), držeći ih fikcionalnim djelima, koja s obzirom na svoju tematičnost nisu arbitrarna, ali njihova tematičnost nije referencijalno obvezujuća. Spor je u sljedećem: i mimetičnost i fikcionalnost poslovično se shvaćaju previše doslovno; književnost se zbiljom služi kao građom pa zbilja u književnosti nije prisutna izravno nego posredovano, u jeziku (unekoliko je neobično da takav tretman zbilje u književnosti autor drži »preprekom«, ako se ima na umu koliko današnje književne proučavatelje činjenica da književnost nije »istinita« ne odvraća od književnosti kao spoznajnoga medija, naprotiv). Kako bilo, autor ne dvoji da ni jedan književni tekst pa ni povijesni izvor ne pruža izravan uvid u zbilju jer je njegova perspektivnost uvijek selektivna i hotimična (taj je uvid vrlo važan za autorov prinos historiografskom mišljenju, posebno u pristupu tzv. pomoćnim povijesnim disciplinama, koje se kadšto drži mjerom znanstvenosti u povjesničarskim istraživanjima, s obzirom na to da se relevantnost povijesne faktografije potkrepljuje upravo tim »pomoćnim« metodama). Primjere kojima upućuje na nezaobilaznu društvenu pozicioniranost književne produkcije autor bira iz realističkoga repertoara (u smislu stilskoformacijskoga realizma) ili iz pseudopovijesne proze, u kojoj je motivacija realistička, ali izvedba je posve ovisna o konvencijama književne proizvodnje. Nema sumnje da bi uvid bio modificiran kad bi se uzela u obzir nefabularna proza bilo kojega razdoblja, koja nije sumjerljiva s nefikcionalnim izvorima, pa i kad se vremenski podudaraju (»realistička« proza, koja navodno prenosi proživljeno »životno iskustvo«, obično biva podvrgavana uspoređivanju s »izvorima«, pa tako postoji duga tradicija tumačenja proze realizma s obzirom na stručnu literaturu koju je pisac tobože čitao ili građansku službu koju je obnašao). Nanovo se potvrđuje da je odveć kruta ustaljena dioba između književnoga teksta i povijesnoga konteksta: niti se prošla zbilja može rekonstruirati na temelju književnoga teksta, niti se književni tekstovi mogu cjelovito tumačiti isključivo s obzirom na društveni trenutak u kojem su nastali i kojemu se eventualno obraćaju. Autor inzistira na tome da se tekst ne može čitati ni tako kao da zbilja u njemu nema nikakva udjela. Ovdje se može dodati, to što »književnost nije autarkična« ne znači da je društveno ovisna i da je treba tretirati kao građu iz opće povijesti.

Kriterij po kojem se procjenjuje spoznajna relevantnost književnoga teksta nadaje se kao jedno od središnjih pitanja cjelokupne rasprave. Štoviše (vrlo je poticajno da autor nalazi bitnim to istaknuti s obzirom na predznak korpusa kojim se bavi), pedantnost u opisu, što je recimo promicao pripovjedni naturalizam, dokida njegovu društvenu determiniranost (riječju, ekstremna mimeza vrlo je nemimetična jer, kako autor opaža, nikad ni jedna ratna povijest ne bi bila napisana ako bi se vodilo računa o pojedinostima – književnost može »potrošiti« desetke stranica na opis umirućega vojnika, dok u povijesti to ne bi bio valjan istinosni kriterij). Ni u autobiografiji nije relevantna količina informacija koja se podastire nego način na koji je prove-

den izbor iz iskustvenoga repertoara (u ovim se navodima autor s pravom oslanja na V. Žmegača, koji je, iz vizure poznavanja i prihvaćanja zasluga imanentizma u književnoj znanosti, među prvima u nas suvereno raspravljao o precijenjenom spoznajnom prinosu historiografskih tekstova i golemom spoznajnom učinku estetski uvjerljivih književnih tekstova). Korpus objašnjava zašto se autor rukovodio »iskustvenim repertoarom« i »stvarnosnim leksikom«, no, ispravno, manje se bavio potragom za zbiljskim referentima, a više kriterijima izbora iz iskustva koji su načinili pisci autobiografija.

Postavka po kojoj književnost smije biti povijesni izvor samim time što je spoznajno relevantna čini se da je autoru omogućila da se bez metodološke nelagode upusti u analizu autobiografija kojima bez ograda pripisuje visoku razinu referentnosti prema zbilji. Spornom se doima primjedba o autobiografiji kao o nekoj vrsti povlaštene introspekcije, koja može biti manje ili više »iskrena« i »vjerna«, gdje je autor ponovo na terenu čitanja književnosti kao svjedočanstva empirijskoga autora. Sa sviješću da je kategorija autora tamno mjesto književne teorije s obzirom na njegovu odgovornost za značenja u tekstu (od posvemašnjega odbacivanja u formalističkom ključu do nanovo probudena interesa za rekonstrukciju tzv. autorske intencije, za koji kaže da je u svojem pozitivističkom obliku »navodno« dokidao problem književne interpretacije), ne krije svoje zanimanje za biografskoga autora, osobu jasnih vremenskih i prostornih koordinata, a kategorije autorske intencije ne može se odreći jer je podrazumijevajuća u autobiografskom žanru.

Smještajem autobiografije između povijesti i književnosti gotovo da je sažeto ono što autor drži imanentnim tom žanru; ne odgovara mu stoga poistovjećivanje autobiografskoga i svakoga autoreferencijalnoga diskursa jer se time gubi praktična korist od »priče o životu«. U takvu kategorijalnom aparatu autobiografija nije samo jedan od književnih žanrova (ako jest, onda joj je to u ovakvoj koncepciji marginalno) nego je historiografski izvor i književna tvorevina, jednakovrijedno (ovdje se citira A. Zlatar, koja načelo fikcionalizacije drži dominantnim u autobiografskom žanru, koji stvara samo privid istinosnoga i stvarnosnoga teksta, a ta navodna stvarnosnost razlog je što je autobiografija rubna književnoznanstvena tema, pri čem se njezina skopčanost za zbiljom tretira kao nužan nedostatak). Donijevši kratku povijest proučavanja autobiografije, iz koje vidimo da je stabilno književnopovijesno usidrena (pri čem je autor i dalje metajezično »literaran«, što možda nije povjesničarski, ali jest književnoznanstvenički), raspravlja o aporijskom: o razlikovanju fikcionalne i »prave« autobiografije, sa sviješću da je ta tema u strukturalističkoj naratologiji, eufemistički rečeno, potrošena. U najkraćem, poistovjećivanje tih dvaju tipova autoru nije prihvatljivo (što je očekivano stajalište, s obzirom na to da mu je stalo da sačuva interpretativnu valjanost biografskoga autora i njegove pretpostavljene intencije). Iako se čini zalihosnim raspravljati o tome da autor nije istovjetan pripovjedaču (pa i kad nose isto ime), čini se da je poslužilo kao svojevrsno upozorenje da nije svaka takva

proza samo »postmodernističko poigravanje s autobiografskim konvencijama«. U tom dijelu rasprave ključno je pitanje stupnja referencijalnosti subjekta autobiografskoga diskursa. Taj subjekt ovdje nije diskurzivna instanca; štoviše, kao što je nekoć književna znanost doživjela jezični pa potom kulturalni obrat, tako autor prepoznaje nagovještaj onog biografskoga. Međutim, ne zanima se subjektom kao biografijom (ni kao literarnim glasom) nego se, u svrhu legitimiranja književne autobiografije kao historiografskoga izvora, služi kategorijom povijesti odozdo (»povijest iz osobne perspektive«). Taj »materijalni« vid književnosti (koji podrazumijeva detaljna dokumentacijska istraživanja) verificira autorovu egzistenciju, koja se, unatoč možebitnoj uspjeljoj »verifikaciji«, razlikuje od pripovjedačkoga, tekstualnoga Ja. Razumije se, autoru je takva verifikacija nužna u svrhu razlikovanja fikcionalne i prave autobiografije, odnosno kako bi na temelju svojstava tekstualnoga Ja zaključivao i o biografskom Ja.

Kontekstualizacija pristupa hrvatskoj ratnoj autobiografiji povezana je s dvama njezinim aspektima, referentnošću i tekstualnošću (za prvi se zanima historiografija, za drugi književna teorija). Između literarnosti historiografije i historiografičnosti književnosti autora zanima potencijalna nefikcionalna sastavnica autobiografije. U potpoglavlju *Kronološko-kontekstualni pregled* donosi se izravan uvid u korpus, kojemu je prethodio razrađen sustav kriterija selekcije; iako je autor objasnio tek djelomičnu reprezentativnost izabranoga korpusa s obzirom na ukupnost obilježja ratne autobiografije kao književnoga i historiografskoga žanra, stječe se dojam da je korpus, imajući u vidu razmjernu kratkoću objašnjenja koja su mu izravno posvećena, poslužio kako bi se ponajprije elaborirala metodološka i teorijska platforma koja je prethodila selekciji. Među uvrštenim autorima ima ih koji su evidentno prigodni autobiografi, čiji je prinos historiografskom uvidu možda bitan, ali u kontekstu autobiografskoga žanra nesituiran, dok se, u istom interpretativnom ključu, navode i *Davni dani* M. Krleže, djelo književni identitet kojega nije bio upitan ni u suvremenika, a s protokom vremena pogotovo (autor ga ocjenjuje »u interpretativnom smislu teško prohodnim«, a o boravku na bojištu »nema bitnijih referenci«). Zaokupljenost historiografskim slojem demonstrira uvrštavanje sjećanja V. Mačeka, u kronološkom slijedu odmah nakon Krleže (interpretacija je pritom dosljedno historiografska, orijentirana na povijesnopolitički kontekst, bez osvrta na Mačekov autorski glas, bilo tekstualni, bilo empirijski, pri čem nije poništena podvojenost autobiografskoga subjekta i u ovakvoj, »izjednačavajućoj« koncepciji, u kojoj je sačuvana vjera u mogućnost ispisivanja »prave« autobiografije).

S obzirom na to da nas ovdje ne zaokuplja rekonstrukcija pojedinosti koje su mahom književno neafirmirani pojedinci posvjedočili o svojim navodnim iskustvima za Prvoga svjetskoga rata, vrijedi skrenuti pozornost na položaj subjekta, tj. autobiografskoga Ja. Tematski nazivnik korpusa uvjetovao je činjenicu da kategorije poput politike, ideologije i svjetonazora moraju biti interpretativni orijentir, no očito je

da te kategoriju malo pomažu kad je riječ o neracionalnom, povijesnim zbivanjima nemotiviranom sloju autobiografija, gdje se pak uvode kategorije putovanja i poetike. Ratne zgrade narativno su ustrojene po predvidljivim konvencijama pripovjednoga žanra, ako se može suditi po autorskom stavu samih autobiografa, kojima glavninom nije do toga da pridonesu poznavanju egzaktnih podataka s bojišta nego na rat reagiraju kao »iracionalni« subjekt, uronjen u svoju duhovnu nutrinu, nemoćan pred naletom subjektivnosti (utoliko se tzv. prava autobiografija doima nerealiziranom kategorijom).

Nakon iscrpnih opisa raznolikih psihopatoloških stanja pripadnika vojništva, od kojih su pojedinci ipak bili kadri ostaviti historiografski relevantnu bilješku o tome, u poglavlju *Subjekt, putovanje, poetika* čitamo objašnjenje zašto je autobiografski subjekt »posuđen« iz putopisa, jer autobiografija i nije drugo doli »put kroz život«. U najkraćem, subjekt je ovdje podređen referenciji za koju se vjeruje da je prenosi, pa tako doznajemo mnogo o pojedinačnim ratničkim iskustvima (svakidašnjica, odnosi u vojnoj hijerarhiji, naširoko se elaboriraju stajališta vojnika u uredbama koje su im utjecale na službu te njihov odnos prema kategorijama obitelji, ljubavi ili seksualnosti, religije ili ovisnosti; čini se, gdje god se ukazala prilika da se autobiografski diskurs poveže s historiografski provjerenim podatkom iz tzv. vanjskoga svijeta, autor je tu priliku interpretativno iskoristio).

Zaključno, važna je pretpostavka autorova pristupa da je autobiografija podjednako predmet interesa historiografije i znanosti o književnosti, prve s obzirom na referentnost, druge pak na tekstualnost, a glavnina je istraživačkoga i interpretativnoga napora usmjerena na opis te dvostrukosti. Uzevši u obzir postmodernističku tezu o literarnosti same historiografije, koju se po tome više ne može uzimati kao nedvojbeno nefikcionalan žanr, te onu o potencijalnoj historiografskoj književnosti, rasprava je temeljno fokusirana oko organiziranja sadržaja koji autor drži nefikcionalnom sastavnicom fikcije. Kako je rečeno, na djelu je čitanje književnosti kao povijesnoga izvora, koje, doduše, sam autor pred kraj relativizira (kao »stjecanje kakvih-takvih spoznaja«, pa prisposobljuje spoznaje o Prvom svjetskom ratu iz autobiografija s onim što saznajemo o životu starih Grka iz *Ilijade*), a kako bi se objasnilo težište na referentnom, a ne na tekstualnom aspektu autobiografije, posuđuju se kulturalno usmjerene analitičke kategorije, koje je D. Duda osmislio za drugi »nefikcionalni« žanr, putopis (u Dudinim interpretacijama tekstualnost je kao istraživačka kategorija i istodobno važan cilj analize neupitna).

Prvim svjetskim ratom autor se bavi kao historiografskom temom; kao i u čitanju autobiografija, i kvalificirani historiografski izvori imaju status medija prezentacije ratne teme, pri čem je autoru više stalo do analize modusa prezentacije nego do dokumentiranja i tumačenja samoga rata (podastrt je pregled statusa i interpretacije teme Prvoga svjetskoga rata u hrvatskoj historiografiji, kroz cijelo XX. stoljeće). Hrvatskoj historiografiji autor zamjera upravo ono čega u njegovoj raspravi ne

manjka, naime, metodološke refleksivnosti (koja je mjestimice toliko dominantna da rasprava u cjelini može biti čitana kao pokušaj oblikovanja teorijsko-metodološkoga okvira unutar kojega bi tema Prvoga svjetskoga rata mogla biti sveobuhvatno obrađena). U zaključnom poglavlju u tematskoj jedinici *Korpus, motivacija, politizacija* donosi važne podatke o korpusu, koji mogu poslužiti kao orijentir u snalaženju u kriterijima i selekciji (utoliko bi bilo umjesno sugerirati da se taj dio, makar ga je autor smjestio na kraj, među prvima pročita). Iako autor i sam podliježe (štoviše, duboko je uronjen u njih) kategorijama koje obilježavaju autobiografski subjekt, opaske o vlastitom životnom iskustvu (istraživač zatečen nepreglednom količinom potencijalnih izvora i literature, prožet osjećajem izgubljenosti unutar sve izraženije znanstveničke specijalizacije na sve manje odsječke zbilje) ne bi trebalo instrumentalizirati s ciljem metodološkoga objašnjenja autorske pozicije. Pa iako se nudi mnoštvo autoreferencijalnih tragova, raspravu treba čitati kao atipičan i nadahnut prinos interdisciplinarnosti, koja, kako se i ovdje zorno vidi, u zadanu temu neizostavno donosi impuls novoga pogleda, ali i opasnost da se, na račun širine pogleda, odustane od naoko sitnih pitanja, koja, istina, nisu presudna za naslovljenu temu, no sama zaslužuju biti predmetom temeljitijega uvida (takav je status tzv. književnoznanstvenih tema u ovoj raspravi, koje služe kao pedagoški komentar).

S obzirom na to da rasprava obiluje vojnom metaforikom, osvrst o njoj priliči tako i završiti. Nesvakidašnja znanstvenička autorefleksivnost kakvu ovdje čitamo obol je, autorovim riječima, »diskurzivnom bojnom polju«, na koje, usporedno s poslovičnim manjkavostima složene ljudske djelatnosti, riječju znanosti, u kojoj bitno participiraju »predrasude, pristranost i lijenost«, u domaćoj sredini ponajviše utječe »ogluha na tuda, makar i prijeporna dostignuća«, te zaslužuje jednakomjernu, konvencionalno neprihvaćenu, recenzijsku ispovjednost, sve u cilju zamišljene borbe na spomenutom polju, s punom sviješću da je riječ o formi »koja se ne boduje« (u kojoj je mjeri autor autorefleksivan pokazuju i ovakve insajderske pojedinosti iz znanstveničkoga svijeta, koji je, kako nas autor uvjerava, po svojim načelima prisposodljiv bespoštednoj borbi na ratištu). Nadalje, tvrdi autor, nepovoljan osvrst na čije djelo redovito je skopčan s »osobnom nesnošljivošću«. Kako ovdje (u tekstu recenzije) subjekt (recenzent) ne posjeduje ni natruhe nesnošljivosti prema empirijskom autoru recenzirane rasprave, ali nije posve istomišljenik njezina pripovjednoga subjekta (o kojem je već rečeno da je samoinicijativno »autobiografiziran«), pitanje o mogućnostima razgraničenja empirijskoga i tekstualnoga autora te njihovih iskaza (pa tako i pitanje o njihovoj uvjerenosti i vjerodostojnosti) ostaje otvorenim, sugerirajući da se, unatoč privlačnosti referencije kao sigurne luke u sveopćoj neuhvatljivosti diskurzivnosti kao takve, tekstualnosti ne može umaći. U svojem najuspjelijem, onom »nereferentnom« dijelu, ova rasprava to zorno pokazuje.

TEA ROGIĆ MUSA